

Филозофски факултет Универзитета у Нишу
Удружење истраживача НАЕМИМОНТАНА Ниш

ОД ВЕШТИЦЕ ДО СВЕТИЦЕ

Жена у говору и народној култури

Тематски зборник

Ниш 2019

Др Срето З. Танасић
Институт за српски језик САНУ
Београд

ПРЕСЛИЦА

Тешко да ће се још увијек наћи неко ко се бар не сјећа почетних стихова епске пјесме, ако их не зна напамет:

Рани мајка два нејака сина,
У зло доба у гладне године,
На *преслицу* и десницу руку,
Лепа им је имена надела:
Једном Предраг, а другом Ненаде.
(Вук, НП 2, стр. 67)

Ова пјесма не најављује трагичну судбину браће Предрага и Ненада необичним, звучним, епским стиховима; слушалац (читалац) се уводи у живот једне породице који се не разликује од уобичајеног. Године тешке, гладне, као што је то најчешће било. У тако тешку времену одгаја мајка своју дјечицу. На њиви мотиком и српом, у кући – на преслицу; да опреде, па отка и оплете. На то нас упућује трећи стих: *На преслицу и десницу руку*. Што су на њивским пословима били мотика и срп, то је за жену у кућним пословима била преслица. Све што је требало откати, оплести и извести морало се прво опрести, да се чељад обуку, да се покрију, да се дјевојачко рухо спреми и украси. Јер, на преслицу се прело и све што се спремало за дјевојачко рухо. Зато преслица вијековима има посебно мјесто у српској кући⁹². Цио живот женске чељади везан је за преслицу.

⁹² Преслица се спомиње и у Одисеји: Иди у кућу па гледај свој посао – разбој и преслицу (грађа за Речник САНУ).

Разумљиво, све то рјечници не могу забиљежити. Тако је у једнотомном рјечнику Матице српске уз ову ријеч дата кратка, јасна дефиниција: *направа за предење*. И то је све. У шестотомном рјечнику Матице српске стоји да је преслица *направа, справа за предење*. Ту се наводе два примјера од којих је један српски од Јанка Веселиновића: Она привеза за своју преслицу повесмо, узе вретено и поче прести. Овај примјер илуструје и чему служи преслица и шта иде уз њу: *повесмо* или *кудеља* и *вретено*. Колико је преслица била значајан дио покућства, свакодневно виђана и помињана у свакој породици, свједочи и чињеница да се аналогijом зове један дио воденице преслица, као и дио на ралу.

Постоје неке разлике у изради, па и начину коришћења преслице. У Пожаревцу је забиљежена – *преслица лопарача* од буковог дрвета, лопатастог облика.

Лопата је облика делтоида украшена ноктастим зарезима“ (грађа за Речник САНУ). У Добрињцима је била и *преслица котрљача* „изобичајена пре 50 година“ (Добрињци – Грађа за Речник САНУ, преузето из грађа Српс. етнографског музеја). Другачији начин именовања нам показује *деверска преслица* – „украшена урезивањем. Даривана млади од девера, те тако и носи име“ (Моравци, Качер; грађа за Речник САНУ)⁹³. Иза овога имена се крије и лијеп патријатрхални обичај даривања невјесте од дјевера. Пошто је преслица свакодневно пратила живот

⁹³ И поред неоспориве чињенице да је преслица вијековима имала посебно мјесто у српској кући, у животу српске жене, изненађује релативно мали број примјера с овом ријечи у грађи за израду Речника САНУ. Међутим, ово није једини такав случај: својевремено је дугогодишњи уредник Речника САНУ Митар Пешикан говорио (према сјећању Слободана Реметића) како се у грађи за Речник често не налази довољно примјера за неке свакодневне ријечи или за њихова основна значења, па неки пут сами лексикографи морају да смишљају примјере.

српске жене, дјевер јој је даривао *украшену* преслицу. Од овога је машта народног приповједача ишла и даље: могла се добити на поклон и златна преслица: „На походу оданде поклони јој сунчева мајка *златну преслицу* са златном кудељом“ (Вук, народна приповијетка; грађа за Речник САНУ). Можда је још љепша преслица из народне пјесме:

Пресличица на полицу пуна бисера,
При њој сједи Станковица вазда весела,
Срећа јој се веселила с Станком заједно!
(Вук, НП 1, стр.184)

Будући да се жене такорећи нису одвајале од преслице, посебно у зимске дане, кад немају обавеза на њиви, преља, преслица, вретено често се помињу у народној пјесмама, оним женским, како би рекао Вук. Јер преко зиме су се окупљала сијела, и није било лијепо да женски свијет ту долази само на забаву, ишло се или с преслицом или са иглама за плетење. А забава, шала, пјесма, загледања момака и дјевојака ту су били, тако се то чинило, успут. И ту се пратило и оцјењивало колико је која дјевојка вјешта *преља* – гледало се да ли дјевојка преде и лијепо и брзо. За то постоје и именице атрибути, боље рећи епитети: *танкопреља* и *хитропреља*.

Преља и кујунџија

Два се града врло бијељаху,
У једном је Каранфиле Јово,
У другом је шећерли дјевојка.
Поручује каранфиле Јово,
Поручује шећерли дјевојци:
Ој Бога ти, шећерли дјевојко!
Ја сам чуо да си *танкопреља*;
Послаћу ти мисирско повијесмо,
Уз повијесмо шимширли вретено:
Опред мени сто аршина платна

И к отоме, што од тог остане,
Опред себи танану кошуљу,
Те је носи, мноме се поноси.
(Вук, НП 1, стр.184)

Кујунџија и хитропреља
Поручује кујунџија Јанко,
Поручује Јањи *хитропрељи*:
Ој бога ти, Јањо *хитропрељо!*
Да ти пошљем малено повјесмо.
Опреди ми и шатор и кошуљу,
А што теби од тога остане,
Ти опреди себи у дарове.

(Вук, НП 1, стр.183)

Већ је речено да су дјевојке, уз остало, преле све што је ишло у рухо. То не заборавља ни народни пјевач у овим пјесмама. А за то зна и цар, кад поручује од најбоље преље да му опrede шатор, а себи дарове:

Преља и цар
Преле су преље с вечера.
Која је више напрела?
Мајкина Ружа највише;
Стигла је вала до цара,
Посла јој царе повесмо:
Нај теби, Ружо, повесмо,
Опреди мени шаторе,
Што од тога теби остане,
Опреди себи дарове,
У мом и двору дерала.

(НП 1,183)

Није лијепо да жене, а особито дјевојке, буду беспослене, гдје год да су и куд год иду оне или носе игле за плетење или су с преслицом за појасом. Јер, све што је требало откати, оплести и извести морало се прво опрести,

да се чељад обуку, да се покрију, да се дјевојачко рухо спреми и украси Тако и девојка кад иде да тражи свога момка, да не би била беспослена, иде с преслицом:

Зарекох се, затекох се,
Да не љубим млада војна;
Бог ми даде најмлађега,
Најмлађега, најлуђега.
Опремих га за козама,
Кад у вече вече било,
Све су козе дома дошле,
Мога драга јадна нема.
Узех другу и преслицу,
Па отидох, да га тражим.
(Милошевић–Ђорђевић, 340)

О мјесту преслице у животу српске породице говори и чињеница да се она јавља у народним приповијеткама. Значајан је реквизит у неким ремек дјелима народног приповједача по необичном упредању реалне стварности у пређу маште и фантастике. Нека за илустрацију послужи следећи нешто већи одломак из народне приповијекe „Змија младожења“, кад се без преслице не може разријешити замршена ситуација како је само најбујнија машта може замислити. Без преслице се, златне, није могао пронаћи необичан муж који је напустио невјесту због гријеха који она начини по свекрвином савјету:

„И тако она изиђе пред ветра, приповеди му невољу своју; а ветар јој одговори:

— Ја сам га видео, он је чак у другоме царству, тамо се оженио и царује. Него моја ће ти мајка дати златан разбој са златном пређом и чекрком, па кад дођеш у онај град, а ти намести према царевом двору тај разбој па ткај, и пусти квочку и пилиће па их храни, и изнеси преслицу.

Она тако и учини. Кад дође у онај град, и опанци јој се подеру и штап пребије. Она према царевоме двору намести разбој, пусти квочку с пилићима, и изнесе преслицу, па стане ткати. Али је царица угледа с двора, па стане говорити сама себи: „О боже мој, ја сам царица, па немам златног разбоја ни преслице, ни златне квочке ни пилића“. И пошље свога слугу к жени да је пита хоће ли продати те ствари. Она одговори:

— Нећу продавати, него да ме пусти царица да преноћим једну ноћ с царем њеним, па ћу јој дати преслицу.

Царица обенђелучи цара и допусти јој преноћити с њиме. Цар како легне у постељу, он се занесе и као мртав утиша се, а она кад остане сама с њим, стане му говорити:

— Светли царе, сунце огрејало, баци десну руку преко мене, не бих ли се растала с твојим дететом.

Али цар нити што види ни чује. Сутрадан она да царици златну преслицу са златним повесмом и златним вретеном, а царица заиште и квочку с пилићима, а она јој рекне да ће јој дати ако је пусти још једну ноћ да преноћи с њеним царем. Царица пристане и на то, па цара опет обенђелучи, и тако се цар опет занесе и не чује кад она стане викати:

Кад легну у кревет, он се учини као да спава, а она повиче:

— Светли царе, сунце огрејало, пребаци руку преко мене, не бих ли се растала с твојим дететом.

А цар, кад то чује, одмах руку преко ње пребаци, и онај час почне се она трудити, и роди му мушко чедо златоруко и златокосо. Потом он остави ону земљу и царицу, а с првом се женом и дететом врати у пређашње царство своје“. (В. Ђурић, 52–53).

И старије жене које су ишле на прело и сијело, да би се испричале, али и да би држале на оку дјевојке, нису биле беспослене: „Иако беше претурила 60 година – опет сеђаше са преслицом у руци“ (Ј. Веселиновић, Целокупна дела I, 20; грађа за Речник САНУ). Добри мајстори су правили између других кућних потрепштина и преслице: „По селу свуда поградио – неком заструг, неком сланицу, неком тучак, неком *преслицу*“ (Глишић, Приповетке I, 82; грађа за речник САНУ).

Пошто је преслица свакодневно била пред очима, пошто се у разговору често спомињала, она је ушла и у изреке: „Ако нема синова, онда је наслеђује кћер ... тада се каже да је баштина пала под *преслицу*“ (Радојевић, Истор. Обр. 1910, 80; грађа за Речник САНУ). „Нема *преслице* која би сама прела“ (М. Ђ. Милићевић, *Педагошке поуке*, 51; грађа за Речник САНУ). Такође, јавља се и у другим народним умотворинама – загонеткама, на примјер: „Мајка мршави, а дијете дебља? (*Преслица* и вретено)“ (Кнежевић, 337).

Преслица се јавља и у поређењима као онај члан према коме се неко/нешто пореди: „Она је сувоњава, па се врти као *преслица*“ (Ј. Игњатовић, *Стари и нови мајстори*; грађа за Речник САНУ). Најпознатији је свакако примјер са преслицом у поређењу из пјесме „Кнежева вечера“. Кад кнез Лазар наздравља својим војводама па у здравици војводи Милошу спочитне да ће га издати на Косову; овај се, не могавши поднијети ту клевету и оптужбу, заклиње:

А тако ми Бога великога!
Ја ћу отић сјутра на Косово,
И заклаћу турског цар-Мурата,
И стаћу му ногом под гъроце;
Ако ли ми Бог и срећа даде,
Те се здраво у Крушевац вратим,

Уватићу Вука Бранковића,
Везаћу га уз то бојно копље.
Као жене кућел' уз преслицу,
Носићу га у поље Косово.
(Вук, НП 2, стр. 230–231)

Тежуказну Бранковићу није могао намијенити срдит Милош: и везивати жива јунака уз бојно копље и упоредити га са кудјељом на преслици. Помињање преслице, повјесма, предења у епским пјесмама није ријеткост. Противник се нуђењем да за замјену за јуначки мегдан "преде гаће и кошуљу", обично уз објашњење: "да се знаде да си ми покоран", жели понизити типичним женским занимањем, женским послом. Рецимо, у пјесми *Иво Сенковић и ага од Рибника*:

Књигу пише ага од Рибника,
па је шаље Сенковићу Ђурђу:
"О јуначе, Сенковићу Ђурђу,
ја сам чуо и људи ми кажу
да си добра јунак од мејдана,
ако с', Ђурђу, јунак од мејдана,
од мејдана и од сабље бритке.
`оди к мени под бела Рибника,
од' на мејдан, да се огледамо;
Ако л' Ђурђу, на мејдана нећеш,
преди мени гаће и кошуљу,
нек се знаде да си ми покоран".
Остарјели Ђурађ се жали сину Иви.
(Вук НП 3, 285)

Или у пјесми *Јанко од Котара и Мујин Алил* – кад Јанко од Котара, отац Јанковић Стојана, изазива Алила на мегдан:

Ако ли ми на мегдан не смијеш,

а ти узми дивчик⁹⁴ и повјесмо
и вретено дрва шимширова,
па ми преди гаће и кошуљу,
да не мучим љубе Анђелије.
(Вук НП 3, 90)

У овим пјесмама, дакле, позивање мушкарца, противника да узме преслицу и преде представља увреду јер се тиме доказује да он није јунак достојан да се дружи или надмеће и бори с јунацима, већ да му је мјесто међу женама. Ту преслица и предење долазе да се исказа понижавање мушкараца, сасвим супротно од оних употреба њихових у којим се преко владања занатом предења на прислици исказују највеће похвале жени.

Па и Милутин Миланковић, један од највећих свјетских умова двадесетог вијека, објашњавајући тајне васионе знао је посегнути и за преслицом да би нам приближио дјеловање космичких закона. Истина, то сад више није дјеверовска преслица коју невјеста задијева за појас, то је преслица усавршена у машину. Погледајмо:

„Ми данас знамо да је то обртање звезданог неба, које се научно зове дневним кретањем неба, само привидно и последица ротације Земље око њене осе. Исто тако и бубамари која седи на точку преслице изгледа да се цео свет око ње окреће (М. Миланковић, 15). Ту појаву сељења равнодневица опазио је, као што сам Вам већ саопштио, Хипарх; она се зове прецесија. Проузрокована је тиме што се наша Земља не врти као точак на преслици, како сам то недавно рекао, сликовито али непотпуно, него она игра као чигра којој се оса заошијава“. (Исто, 43)

⁹⁴ Дивчик (турцизам) – доњи, издужени део преслице, Речник САНУ.

Мада се преслица чувала у нашим сеоским кућама до пред крај двадесетог вијека, интересантно је да се она не сусреће често у дјелима српских писаца двадесетог вијека, посебно у другој његовој половини. Тај податак је за мене необичан и необјашњив⁹⁵. Један примјер нашао сам у драми „Путујуће позориште Шопаловић“ Љубомира Симовића: „Што, ваљда треба да је окачи на преслицу, као ти твоју, па да седи крај прозора и да је преде?“ (Симовић, 215).

Два савремена српска пјесника – један поријеклом из Србије, други из Босне и Херцеговине, Милосав Тешић и Рајко Петров Ного – имају и ријеч *преслица* у својим дјелима:

[...] – Окреће се болница:
коло води Бунило, у шаци му метвица;
младожења Хрипавац, невјеста му Грозница;
Хитропреља пристиже – подврискује преслица.
(Тешић 1)

[...] – Тече пјесма сјетница,
кроз тавнину присјетак: играм вепра Путаља
око дуда квргавог. (Сабља ми је преслица
с дјевојачком обрвом.) – Од јутарњег гутљаја
крижају се, претичу завијуци арије.
(Тешић 2)

Ех, Каравласи. Мајстори за кашике, ћасе, крављаче,
вретена, *преслице*, пратљаче, шкипове, каце, жбанове и
бурила (Р. П. Ного, стр. 55).

⁹⁵ На такав закључак упућује увид у дјела српских писаца двадесетог вијека из Антологије Учитељског факултета у Београду (Аск). Истини за вољу, из одређених разлога, приређивачи нису били у могућности да потпуније представе српску књижевност друге половине двадесетог вијека.

У сутон запињемо за страшило од стана на коме је до јуче ткала. Убуцачени *преслица* и вретено (Исто, стр. 76)⁹⁶.

Нема сумње: ова три писца тако добро стоје у српској књижевности и зато што су чврсто утемељени у своје народу и његовој култури.

Овдје навођени примјери нам свједоче како *преслица* и *посао* који с помоћу ње обавља у нашој култури, записаној у народној и писаној књижевности, заузимају мјесто на двије супротстављене стране. Прво, *преслица* и *преља* имају узвишено мјесто у српској породици. Не може се замислити породица нити живот без *преслице*, *преље* и *предења*: одијевање дјеце и цијеле породице, припремање дјевојачког руха. О томе свједоче и стихови из пјесме *Предраг и Ненад*, о томе свједоче и примјери из српских писаца, старијих и савремених, о томе свједочи и *златна преслица* и *дјеверска преслица*, и *пресличица пуна бисера*, и *танкопреља* и *хитропреља*, па и изреке „баштина пала под преслицу“ и „Нема преслице која би сама прела“. Све нам ово свједочи и о томе какво је часно, узвишено мјесто имала српска жена у породици. С друге стране, *преслица*, *кудјеља*, *предење* – намјењују се мушкарцу кад га треба понизити, увриједити, изазвати да докаже да је јунак. Треба овдје додати и то да овакво мјесто *преслице* и *послова* везаних за њу није карактеристично само за српску културу. Наведени стихови из *Одисеје* свједоче нам да је понижавање противника повезујући га са женским пословима, са разбојем и *преслицом*, било познато и старој Грчкој.

На крају. Како се види, није *преслица* сасвим изашла из књижевности, упредају је у своја плетенија словес и неки наши најбољи живи књижевници. И то врло

⁹⁶Тек у цјелини текстова видјела би се и *преслица* како су их пјесници видјели и дали; ово што је дато само је потврда њеног помињања.

успјешно, као најбоље танкопреље. И уопште, ако се данас и не помиње сваки дан, како је било до не тако давног времена, ријеч преслица је и даље дио активног рјечника. И у свим српским крајевима улазила је у пјесму, причу, легенду и вјеровања. Незаобилазна, као што је и у стварном животу била.

Извори

Аск – *Антологија српске књижевности*, Дигитализована библиотека, Учитељски факултет у Београду.

Вук, НП 1 – Вук Стефановић Караџић, *Српске народне пјесме*, Књига прва, 1841, Просвета Београд, 1975.

Вук НП 2 – Вук Стефановић Караџић, *Српске народне пјесме*, Књига друга, 1845, Просвета Београд, 1988.

Вук НП 3 – Вук Стефановић Караџић, *Српске народне пјесме*, Књига трећа, 1846, 1845, Просвета, Београд, 1988.

Ђурић – Војислав Ђурић, *Антологија народних приповедака*, Аск.

Кнежевић – Миливоје В. Кнежевић, *Антологија народних умотворина*, Аск

Милошевић – Ђорђевић – Нада Милошевић–Ђорђевић, *Лирске народне песме*, Аск;

Милутин Миланковић, *Кроз васиону и векове*, Аск.

Ного, Р. П. – Рајко Петров Ного, *Јечам и калопер*, Београдска књига и Српска књижевна задруга, Београд, 2006.

Симовић – Љубомир Симовић, *Путујуће позориште Шопаловић*; Одабрана дела у 12 књига, Дrame II), Београдска књига, Београд, 2008.

Тешић 1 – Милосав Тешић, *Бајина Башта: болница,,У тесном склопу“*, Аск.

Тешић 2 – Милосав Тешић, *Читајући Данила, Свети Марко*, „У тесном склопу“, Аск.

Речник САНУ – *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, Књига 4, Српска академија наука и уметности, Београд 1966.

Речник српскога језика, Матица српска, Нови Сад, 2007.

Речник српскохрватскога књижевног језика, Књига четврта, Нови Сад, 1971.